

The main tools of monetary state regulation and regulatory framework for its implementation

Vugar Zeynalli

Candidate of philosophical doctoral studies in economics, Baku State University

Lecturer at the Azerbaijan State University of Economics

E-mail: vzeynalli.unec.edu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3576-4492>

Abstract. The study focuses on the management of the country's money - credit regulation and the study of the regulatory framework for its implementation. Research methods such as analysis and logical generalization of research work are used. The study systematizes the principles of operation of the Central Bank, the Ministry of Economy and the Ministry of Finance. In addition, both fiscal and monetary policies were analyzed in the study. In ensuring the sustainable development of research policy, the typical development of monetary and fiscal in the course of regulating the financial situation was identified, in addition, the prospects arising from the economic analysis were based. Research searches require more information. The practical effect of the research is to further strengthen the monetary policy in the financial system, its development, investment and the establishment of sound economic and financial soundness against the economic outcome by contributing to the gross domestic product.

Keywords: monetary and fiscal policies, economics, taxes, banking, John Maynard Keynes, money multiplier, strategic roadmaps.

JEL: E50; **UDC:** 330

To cite this article: Zeynalli V. (2022). The main tools of monetary state regulation and regulatory framework for its implementation. *Economic Growth and Social Welfare*, Issue II, pp. 175-184.

Article history: Received – 15.06.2022; Accepted – 30.06.2022.

Dövlətin pul-kredit tənzimlənməsinin başlıca vasitələri və onun reallaşmasının normativ-hüquqi bazası

Vüqar Zeynallı

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru namizədi, Bakı Dövlət Universiteti

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin müəllimi

E-mail: vzeynalli.unec.edu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3576-4492>

Annotasiya. Tədqiqatın əsas məqsədi ölkə iqtisadiyyatının pul-kredit tənzimlənməsinin başlıca vasitələrinə və onun reallaşmasının normativ-hüquqi bazasının öyrənilməsinə yönəlmişdir. Tədqiqat işi müqayisəli təhlil və məntiqi ümumiləşdirmə kimi tədqiqat üsulları əsasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatda Mərkəzi Bankın, İqtisadiyyat və Maliyyə nazirliklərinin fəaliyyət prinsipləri sistemləşdirilərək ümumi araşdırılmışdır. Əlavə olaraq, tədqiqat işində ölkənin həm fiskal, həm də ki, monetar siyasətlərinin analizləri də aparılmışdır. Tədqiqat nəticəsində Azərbaycanın davamlı inkişafının təmin edilməsində sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsi gedışatında monetar və fiskal siyasətin səciyyəvi keyfiyyətləri təhlil edilmiş, həmçinin bu təhlildən gələcək proqnozlara zəmin müəyyən olmuşdur. Tədqiqatın məhdudiyyətləri daha geniş ədədi informasiya tələb etməsidir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti maliyyə sistemində pul-kredit siyasətini daha da gücləndirərək, ölkədə biznesin, investisiyanın və bunun nəticəsində ümumi daxili məhsula qatqı qataraq iqtisadi böhranlara qarşı sağlam iqtisadi və maliyyəvi sabilliyin yaradılmasıdır.

Açar sözlər: monetar və fiskal siyasətlər, iqtisadiyyat, vergilər, bank, Con Meynard Keyns, pul multiplikatoru, Strateji Yol Xəritələri

JEL: E50; **UDC:** 330

Məqaləyə istinad: Zeynallı V. (2022). Dövlətin pul-kredit tənzimlənməsinin başlıca vasitələri və onun reallaşmasının normativ-hüquqi bazası. *İqtisadi Artım və İctimai Rifah*, № 2, səh. 175-184.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 15.06.2022; qəbul edilib – 30.06.2022.

Giriş / Introduction

Dövlətin iqtisadi siyasətinin çox mühüm və aparıcı istiqamətlərindən biri və eyni zamanda monetar tənzimlənmənin asası olan pul-kredit siyasəti ilə bağlıdır. Hər bir konkret mərhələdə dövlətin yerinə yetirdiyi pul-kredit siyasəti son nəticədə maliyyə bazarının yaranması və onun tərkib hissələri olan pul bazarı və kapital bazarının formalaşması və reallaşmasından asılıdır. İqtisadi ədəbiyyatdan və təcrübədən məlumdur ki, pul bazarı öz strukturuna görə uçot, banklararası və valyuta bazarından ibarətdir. Uçot bazarı dedikdə adətən, dövlət və kommərsiya veksəlləri qısa müddətli qiymətli kağızlar başa düşülür.

Başqa sözlə, uçot bazarında böyük miqyasda qısa müddətli qiymətli kağızlar dövr edir ki, bu zaman da əsas problem onların səfərbər olması və səfərbərliyinin təmin edilməsidir.

Pul bazarının digər mühüm tərkib hissəsi banklararası bazardır. Bu adətən özünə sərbəst pul vəsaitlərinin müvəqqəti olaraq borc kapitalı formasında istifadəsini nəzərdə tutur. Son illərdə dövlət tənzimləyici orqanları pul bazarını tənzimləmək üçün uzun müddətli aktivlərdən də istifadə edir. Ölkəmizin beynəlxalq maliyyə, pul-kredit sisteminə inteqrasiya olduğu müasir dövrdə pul bazarının fəaliyyətinə valyuta bazarı fəal təsir göstərir. Adətən, valyuta bazarı tədiyyə balansının başlıca özəyini təşkil edir, eyni zamanda beynəlxalq kreditlərin miqyası da mühüm təsir göstərir. Beləliklə, hər bir ölkədə pul bazarının resursları son nəticədə fond, valyuta resurslarının hərəkətindən asılı olaraq formalaşır.

Eyni zamanda bütünlükdə bu prosesin xarakterinə ölkədə mövcud olan pul- kredit mexanizmi güclü təsir göstərir. Təcrübə göstərir ki, ölkədə tətbiq olunan pul-kredit siyasətinin effektivliyi pul bazarının nə dərəcədə səmərəli idarə olunmasından çox asılı olur (Allahverdiyev və b., 2006). Əlbəttə, son illərdə Azərbaycanın neft strategiyasının reallaşması ilə əlaqədar olaraq ölkəyə böyük miqdarda kredit formasında investisiya qoyuluşu bu problemi daha da aktualaşdırdı. Bütünlükdə, pul-kredit mexanizminin milli iqtisadiyyatın inkişafındakı rolunu səmərələşdirmək üçün pula olan tələbi və təklifi düzgün müəyyənləşdirmək lazımdır.

Əsas hissə / Main part

Ədəbiyyatların təhlili

Belə ki, əgər ölkədə normal tədavülün prosesini həyata keçirmək üçün tədiyyə vasitələri lazım olan normal ehtiyacdən azdırsa, bu bütünlükdə tədavül prosesini poza, ləngimələrə səbəb olar. Yox əgər dövriyyədə olan pul kütləsi zəruri ehtiyacdən artıq olarsa, o, inflyasiyanın sürətləndirə bilər. Ümumən, əsas tənzimləyici orqan olan Mərkəzi Bank özünün yeritdiyi optimal pul-kredit siyasəti vasitəsilə bu prosesləri tənzimləməlidir. Lakin, təcrübə göstərir ki, bu zaman bu prosesi tənzimləmək üçün monetar amillər kifayət etmir, hökman Maliyyə Nazirliyi vasitəsilə fiskal – büdcə siyasətini dəyişən şəraitə və tələbə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi zəruriyyəti meydana çıxır (Əhmədov və b., 2011). Bu baxımdan ölkədə reallaşdırılan monetar tənzimləmə siyasətinin səmərəliliyini artırmaq üçün hökman maliyyə sahəsində, istehsal sferasında, xarici-iqtisadi əlaqələrdə və tədiyyə balansının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı olan bütün problemlər qarşılıqlı əlaqə və asılılıqdan əlaqələndirilərək həll etmək lazımdır (Alıyev və b., 2010). Aydınır ki, bu prosesi səmərəli həyata keçirmək üçün dövlət eyni zamanda gizli iqtisadiyyatın minimum həddə çatdırılmasına, korrupsiyanın aradan qaldırılmasına, bütünlükdə maliyyə kredit sisteminə şəffaflığın təmin olunmasına çalışmalıdır (Əhmədov və b., 2011).

Məlumdur ki, ölkədə pul-kredit siyasətinin formalaşması bütünlükdə ölkədə reallaşdırılan tənzimləmə modeli və sistemi ilə müəyyənləşsə də onun əməli cəhətdən həyata keçirilməsinə nəzarət Mərkəzi Banka həvalə olunub. Mərkəzi Bank haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununda bu qurumun funksiyaları, məqsəd və vəzifələri konkret göstərilib. Bütünlükdə bank dövriyyəyə olan pul kütləsinin faiz dərəcəsinin, habelə tədavül üçün lazım olan pul kütləsinin həcmi ehtiyacları uyğunlaşdırmanı, manatın likvidliyini, bütün səviyyələrdə təmin etmək üçün zəruri tədbirlər sistemi göstərməlidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, makroiqtisadi tənzimləmə sisteminə ölkədə həyata keçirilən kredit siyasəti müstəsna

əhəmiyyətə malikdir. Çünki, son nəticədə istər ölkəyə xaricdən qoyulan investisiyalar, eləcə də daxili mənbələr hesabına milli iqtisadiyyata yönəldilən kreditlər bütünlükdə ölkədə reallaşdırılan monetar siyasətin meyllərini müəyyənləşdirir.

Əgər nəzərə alsaq ki, son 26 il ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına 200 milyard dollardan çox investisiya qoyulmuşdur ki, onun da böyük hissəsi kredit resurslarından ibarətdir. Doğrudur, müstəqilliyin ilkin illərində Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan kreditlərin ümumən, ayrı-ayrı illərdə 70-80% arasında tərəddüd etdiyini nəzərə alsaq, onda kredit siyasətinin bütünlükdə monetar tənzimləmə xarakterinə nə qədər böyük təsiri olduğu aydın görünür (Əliyev, 2001). Ölkəmizdə neft strategiyasının əməli cəhətdən reallaşdırılması nəticəsində artıq 2008-ci ildən başlayaraq iqtisadiyyata qoyulan investisiyaların strukturunda daxili maliyyə mənbələri kəskin sürətdə xarici investisiyalar qoyuluşunu üstələmişdir. Bütün bunların məntiqi nəticəsi olaraq bu gün Azərbaycan kredit alan ölkədən kredit verən ölkəyə çevrilmişdir.

Bu zaman meydana başqa bir problem çıxır. Mərkəzi Bankın rəsmi internet sahifəsinə istinad verərək, 2020-ci ilin məlumatlarına görə Azərbaycanın valyuta ehtiyatları 55,4 milyard dollar təşkil edir (Mərkəzi Bank, 2022). Məlumdur ki, global maliyyə böhranı ayrı-ayrı ölkələrin valyutalarının dəyərini bu və ya digər istiqamətdə dəyişmişdir. Bunları nəzərə alaraq Mərkəzi Bank öz resurslarının bir hissəsini ABŞ dollarında, müəyyən hissəsini avroda, habelə digər ölkələrin valyutasında saxlayır. Bu zaman qarşıya başqa bir məsələ çıxır. Biz valyuta ehtiyatlarını istifadə etməliyik yoxsa müəyyən faiz müqabilində xaricə yönəltməliyik və yaxud özümüz xaricdən kredit almalıyıq? Son illərin təcrübəsi göstərir ki, Azərbaycan dövləti və Mərkəzi Bank bu istiqamətdə optimal siyasət yeridir. Qeyd olunanlara global maliyyə böhranına Azərbaycanın maliyyə sisteminin davamlılığı göstərir. Ümumən, kredit siyasətinin dövlət tənzimlənməsi iki yolla həyata keçirilə bilər (Həsənov, 2009):

1. Birbaşa və ya inzibati;
2. İqtisadi və ya dolaylı yolla.

Adətən, maliyyə-kredit sahəsində inzibati metodlar dedikdə, hər şeydən əvvəl Mərkəzi Bankın kommersiya banklarına verdiyi kreditin həcmi və faiz dərəcəsi nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı Mərkəzi Bank kreditin həcmi məhdudlaşdırmaqla və yaxud artırmaqla bu prosesi tənzimləyir. Bunun üçün Mərkəzi Bank müxtəlif vasitələrdən istifadə edir.

Birincisi, kommersiya banklarının verdiyi faiz dərəcəsini limitləşdirir, onların kredit vermək və kredit resursu cəlb etmək imkanların tənzimləyir. Mərkəzi Bank kommersiya banklarının fəaliyyətinə səmərəli təsir göstərmək üçün onlara lisenziya verir və yaxud onları geri qaytarmaq hüququna malikdir. Həmin lisenziyaların tələblərinə uyğun olaraq Mərkəzi Bank ana və filial kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin əslində normativ-hüquqi bazasını müəyyənləşdirir (Azərbaycan Qəzeti, 2004).

Təcrübə göstərir ki, kommersiya bankları bir çox hallarda real sektora uzun müddətli kredit qoymaqda maraqlı olurlar (Kəlbəyev, 2005). Bu problemi həll etmək üçün Mərkəzi Bank öz şərtlərinə ümumi kredit qoyuluşlarının strukturunda daha çox vəsait ayırmasına tövsiyyə edir. Monetar siyasətin səmərəli həyata keçirmək üçün yoxlama və nəzarət mexanizmindən geniş istifadə edir. Bu funksiya vasitəsilə Mərkəzi Bank digər bankların, xüsusən kommersiya banklarının likvidliyinin qorunmasına və bütünlükdə onun səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün vaxtaşırı nəzarət funksiyasını yerinə yetirir. Formalaşmış bazar iqtisadiyyatı şəraitində vaxtaşırı enibqalxmalarda, böhran hallarında heç bir ölkənin maliyyə-kredit sisteminin kənarda qalması mümkün deyil (Kəlbəyev, 2005). Bu baxımdan ölkədə monetar tənzimləmənin uzun müddətli effektivliyi əhəmiyyətli dərəcədə mükəmməl sığorta sisteminin olmasını tələb edir.

Məlumdur ki bank faizi makroiqtisadi tənzimləmənin iqtisadi yoludur. Lakin, faiz dərəcəsinin dəyişdirilməsi müvafiq qanunun qəbulunu tələb edir ki, bu da inzibati yoldur. Beləliklə, dolayı tənzimləmə həm də birbaşa inzibati tənzimləmə ilə bağlı bir proses kimi həyata keçirilir. Təcrübə göstərir ki, dolayı yolla monetar tənzimləməni həyata keçirmək üçün Mərkəzi Bank banklara və qeyri-bank təşkilatlarına bazar mexanizmi vasitəsilə təsir edir (Kəlbiyev, 2005). Başqa sözlə, kreditin verilməsi və kreditin cəlb edilməsi prinsiplərini dəyişmək. Əlverişli rəqabət sahibkarlıq mühiti formalaşdırmaqla bütünlükdə monetar tənzimləmənin səmərəliliyini artırır. Azərbaycanca fiziki və hüquqi şəxslərə verilən kredit mexanizmini təkmilləşdirmək, habelə depozitlərə və əmanətlərə faiz dərəcəsini optimallaşdırmaq ölkənin Mərkəzi Bankının müəyyənləşdirdiyi və qəbul etdiyi normativ aktlar tərəfindən həyata keçirilir. Mərkəzi Bank bu proseslərə nəzarət etmək üçün hər bir bank və kredit qurumu üçün məcburi ehtiyat normaları müəyyənləşdirir.

- Depozit əməliyyatları həyata keçirir;
- Faiz dərəcəsini maliyyələşdirir;
- Açıq bazarda əməliyyatlar aparır;
- Bankların sanatsiya edərək yenidən maliyyələşdirir.

Son nəticədə Mərkəzi Bank bankların likvidliyini təmin etmək, tədavül üçün lazım olan pul kütləsinin həcmi müəyyənləşdirmək, kredit resurslarını banklara yönəltmək və özü pul bazarında, maliyyə bazarında və kredit bazarında fəal iştirak etmək yolu ilə də bu prosesləri tənzimləyir. Bu gün hər bir ölkənin maliyyə sistemi dünya bazarına dünya maliyyə sisteminə fəal inteqrasiya olunur (Əliyev, 2003). Bu prosesə uyğun olaraq beynəlxalq valyuta fondunun və dünya inkişaf bankının həyata keçirdiyi pul-kredit siyasəti öz təsirini hökman əmin ölkənin monetar tənzimləmə siyasətinin xarakterində və effektivliyində özünü göstərir.

Metodologiya

Beləliklə, monetar tənzimləmə alətləri bütünlükdə pul resurslarının yaranması, istifadəsi, bölgüsü və mübadiləsi ilə bağlı olan prosesləri səmərəli həyata keçirməyə cəhd edir. Bu zaman Mərkəzi Bank Keynsin təliminə görə multiplikator effektivliyi nəzərə alaraq pul-kredit siyasətini müəyyənləşdirir (Kəlbiyev, 2005). Mövcud iqtisadi ədəbiyyatda pul multiplikatoru aşağıdakı forma əsasında müəyyənləşir.

Pul multiplikatoru, yəni bankların pulu yaratmaq qabiliyyətinin göstəricisi aşağıdakı nisbətə müəyyən edilir (1):

$$M = \frac{M_s}{M_b} = \frac{\text{nağd pul} + \text{depozitlər}}{\text{nağd pul} + \text{bank ehtiyatları}} = \frac{\frac{\text{nağd pul}}{\text{depozitlər}} + \frac{\text{depozitlər}}{\text{depozitlər}}}{\frac{\text{nağd pul}}{\text{depozitlər}} + \text{bank ehtiyatları}} = \frac{(q+1)}{(q+z)} \quad (1)$$

Yuxarıda əks olunan düsturda (1), m - pul multiplikatoru, M_b - pul bazası (ehtiyat pullar) və M_s - pul kütləsidir (Əliyev, 2008).

M_b - aqreqatı banklardan kənarda nağd pul və kommersiya banklarının ehtiyatlarını

əhatə edir. Kommersiya banklarının ehtiyatlarına isə onların kassalarında olan nağd pul və Mərkəzi Bankdakı hesablarında yerləşdirilmiş vəsaitlər daxildir.

Mərkəz Bankdakı hesabda olan vəsaitin bir hissəsini məcburi ehtiyatlar (müxbir hesablarında olan vəsait), digərlərini isə izafi ehtiyatlar təşkil edir. Qeyd edək ki, M_b -nin göstərilən strukturu Mərkəzi Bankın passivlərini əks etdirir. Mərkəzi Bankın aktivləri nöqtəyindən isə M_b -ya xalis xarici aktivlər və daxili aktivlər (kommersiya banklarına və hökumətə kreditlər) daxildir.

M_s -aqrəqatına banklardan kənarda nağd pul, tələb olunanadək depozitlər, müddətli depozitlər, digər depozitlər və qiymətli kağızlar daxildir. M_s -a daxil olan komponentlərin sayı və növü ölkələr üzrə müxtəlif ola bilər. Bu maliyyə-bank sektorunun inkişaf səviyyəsindən asılıdır. İnkişaf səviyyəsi yüksəldikcə M_s -in da keyfiyyət göstəricisi bir o qədər yüksəkdir (M_2 , M_3 , M_4 və s.)

Eyni ilə pul bazasında olduğu kimi, burada göstərilən struktur M_s -in yalnız passiv tərəfini göstərir. Lakin konsolidə edilmiş balansın yəni pul kütləsinin aktiv hissəsi də mövcuddur və buraya bank sisteminin məcmu xalis xarici aktivləri və xalis daxili aktivləri daxil edilir.

Müzakirələr

Bütün bunlarla yanaşı əgər Mərkəzi Bank qiymətli kağızların alışı həyata keçirirsə bu vaxt kommersiya bankları malik olduqları dövlət qiymətli kağızları sataraq əlavə ehtiyatlara sahib olur. Bu isə həmin bankların kredit vermək imkanlarını artırır. Respublikamızda qiymətli kağızlar bazarı demək olar ki, formalaşmamışdır. Qiymətli kağızların birinci səviyyəli bazarı mövcud olduğu halda ikinci səviyyəli bazar demək olar ki, fəaliyyət göstərmir. Hökumətin qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etməsində maraqlı tərəf olmasına baxmayaraq, bu sahədə aparılan işlər qənaətbəxş deyildir. Burada ilk istiqamət müəyyənləşdirməlidir. Daha dəqiq desək:

1. Özəlləşdirmə prosesi getdiyinə görə yüzlərlə səhmdar cəmiyyətləri yaranmağa başlamışdır. Bu müəssisələrə aid səhmlərin, qiymətli kağızların alqı-satqısını həyata keçirilməsi deməkdir;
2. Dövlət əlavə maliyyələşmə mənbəyi olmaq etibarilə qiymətli kağızlar emissiyasını həyata keçirməklə onların müəssisə və firmalara alqı-satqısını təşkil etməkdir;

Dövlət qiymətli kağızları buraxmaqla həm əlavə maliyyələşmə mənbəyi əldə edir və həm də bu vasitə ilə bankların pul yaratmaq qabiliyyətinə təsir edir. Qiymətli kağızlar bazarının bərqərar olması üçün aşağıdakı şərtlərin olması vacibdir (Həsənov, 2009):

- Makrosəviyyədə iqtisadiyyatda stabilliyin olması.
- Manatın alıcılıq qabiliyyəti ilə digər valyutaların alıcılıq qabiliyyətləri arasında fərqin azalması.
- Daxili qiymətlər strukturunun dünya qiymətlərinə uyğunlaşması.
- inflyasiya səviyyəsinin aşağı olması.
- iqtisadi aktivliyi sürətləndirəcək kredit dərəcələrinin tətbiqi.
- Dövlət qiymətli kağızların iqtisadi alətlər içərisində möhkəm mövqe tutması.
- iri müəssisələrin özəlləşdirilməsi prosesinin başa çatması.

- iri investisiya institutlarının yaranması (bura aparıcı rolu kommersiya bankları oynayırlar)
- investisiya fəaliyyətinə münbit şərait yaradan vergi qanunvericiliyinin olması.

Bütün qeyd olunanlar göstərir ki, hər bir ölkədə ölkənin inkişaf səviyyəsindən, pul-kredit sisteminin formalaşma səviyyəsindən, ölkənin dünya iqtisadiyyatına integrasiyasından və bütünlükdə bazar münasibətlərinin yetkinlik dərəcəsindən asılı olaraq monetar tənzimləmənin prinsipləri, formaları fərqli ola bilər.

Məlumdur ki, global maliyyə böhranından sonra ölkəmizdə manatın devalvasiyası baş vermiş, büdcə imkanları dəyişmiş, pul vahidimizin alıcılıq qabiliyyəti və likvidliyi əvvəlki illərdən fərqli olmuşdur. Bununla bağlı, Azərbaycan dövləti son vaxtlar vergiqoymada obyektivliyi, şəffaflığı artırmaq, vergi dərəcəsini sabit saxlamaqla onun obyektini genişləndirib (Xodov, 2008). Ölkədə mümkün qədər büdcəmizin neft gəlirlərindən asılılığını azaltmaqla büdcənin həcmi artırmaq yaxın gələcək üçün mühüm bir hədəf kimi qarşıya qoyulmuşdu. Bu məqsədlə qeyri-neft sektorunun üstün inkişafı ölkə daxilində idxalı əvəz edən sahələri üstün inkişafı, səmərəli regional siyasətin reallaşdırılması, sənayenin innovativ inkişafı, kənd təsərrüfatı sahələrinin diversifikasiyası, xüsusən pambıqçılığı, tütünçülüüyü, çaylığı, fındıqçılığı, meyvəçiliyi və üzümçülüüyün üstün inkişafının zəruriyyəti xüsusi vurğulanmışdır (Bayramov, 1997). Regionlarda sənaye məhəllələrinin də yaradılması istiqamətini xüsusi vurğulamaq lazımdır, çünki iqtisadi inkişaf mərhələsində xüsusi rol oynayır (Əliyev, 2001).

Bütün bu işlərdə əsas məqsəd ölkənin idxaldan asılılığı azaltmaqdan ibarətdir (Əliyev, 2002). Bildiyimiz kimi, Azərbaycanda monetar tənzimləmənin xarakterinə idxal məhsullarına qiymətin yüksək olması bütünlükdə ölkə daxilində pul-kredit siyasətinin xarakterinə güclü təsir göstərir. Beləliklə, əsas məqsəd qloballaşmanın ölkə daxilində həyata keçirilən monetar siyasətin xarakterinə neqativ təsirləri azaltmaqdan ibarətdir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, hər bir ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində effektiv pul - kredit siyasətinin təmin edilməsi ilə yanaşı fiskal tənzimləmənin də onunla qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda tətbiqi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Digər bir yol, Mərkəzi Bank kredit siyasətini dəyişdirməklə, başqa sözlə, onun həcmi və Mərkəzi Bankın kommersiya banklarına və eləcə də bazar subyektlərinə verdiyi uçot dərəcəsini dəyişdirməklə də, monetar tənzimləmənin xarakterinə güclü təsir göstərir (Azərbaycan Qəzeti, 2004). Qeyd etmək lazımdır ki, pul kütləsinə olan tələb və təklif əhəmiyyətli dərəcədə ölkədə iqtisadi inkişafın strategiyasından, onun qarşıya qoyduğu başlıca məqsəd və hədəflərdən, eyni zamanda iqtisadiyyatın sosial yönümlü, investisiya yönümlü və yaxud hərbi yönümlü (hərbi xərclərə çox vəsait ayrılması) asılı olaraq Mərkəzi Bank dövrüyyəyə buraxılan pul kütləsi yollarını fərqli nisbətdə həll edə bilər. Məsələn, Mərkəzi Bank xarici valyutanın alınması və satılması prosesində fəal iştirak etməklə valyuta məzənnəsini dəyişə bilər.

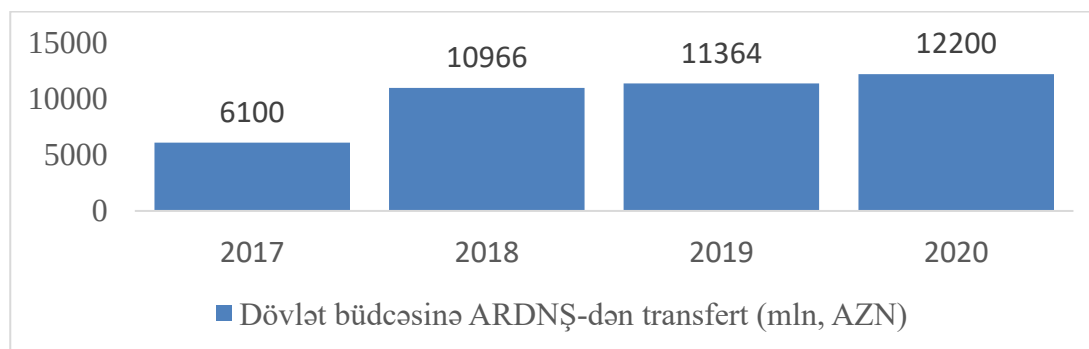
Mərkəzi Bank kommersiya banklarına və eləcə də konkret layihələr, proqramlara kreditin həcmi artıraraq azaltmaqla dövrüyyədə olan pul kütləsinə olan tələbi dəyişdirə bilər, və yaxud da Mərkəzi Bank ölkədə dövlət büdcəsinin kəsirini bağlamaq üçün xarici valyutaları milli manata mübadilə etmək yolu ilə də tələb və təklifin nisbətini dəyişdirə bilər. Ona görə də ölkənin maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün hər bir konkret halda ölkənin maliyyə durumu, büdcənin gəlir və xərclərinin formalaşma kanalları və istifadəsi konkret təhlil olunaraq bu prosesə Mərkəzi Bank qeyd olunan vasitələrlə müdaxilə edə bilər.

Son illərdə Azərbaycanda bütün bu proseslər nəzərə alınaraq monetar siyasət reallaşdırılır.

2008-ci ilin qlobal maliyyə böhran sonra Mərkəzi Bank bu proseslərə fəal müdaxilə edirdi və özü dövrüyyəyə kifayət qədər böyük həcmdə dollar satışını bazara çıxarmaqla milli valyutanın məzənnəsini zəruri səviyyədə saxlayırdı (Həsənov, 2009).

Lakin, dünya bazarında neftin qiymətinin son illər ərzində 3 dəfədən çox aşağı düşməsi, müvafiq olaraq valyuta ehtiyatlarımızın 50 milyard dollardan təxminən 40 milyard dollara enməsi ölkə prezidentini və manatı devalvasiya etməklə ölkənin valyuta ehtiyatlarını qorumaq və üzən valyuta siyasəti tətbiq etməklə monetar tənzimləməni effektiv formada tətbiq etməyə başladı (Novruzov, 2017). Bununla bağlı, Azərbaycan hökuməti tarif şurasının vasitəsilə inhisarçı şirkət və müəssisələrin məhsullarını, habelə, işıq, su, qaz və sair resurslara qiyməti tənzimləməklə monetar tənzimləməni daha mükəmməl formada tətbiq etməyə başladı. Ölkənin maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün qeyd etdiyimiz kimi, heç də bütün hallarda monetar tənzimləmənin iqtisadi vasitələri lazımı effekti vermir.

Bütün bu tədbirlərin həyata keçirilməsi sayəsində iqtisadiyyatın şaxələnməsi təmin olunacaq, büdcə imkanları artacaq, bu da son nəticədə fiskal tənzimləmə imkanlarını kəskin artıracaqdır. Əlbəttə, fiskal tənzimləmə sistemində Neft Fondunun potensialından geniş istifadə mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Şəkil 1).

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun statistik hesabatı, 2022

Şəkil 1. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə son illər üzrə Dövlət Neft Fondunun ARDNŞ-dən transfertləri (mln. manat)

Məlumdur, ki dövlət büdcəsinin formalaşmasında və bütünlükdə fiskal siyasətin reallaşmasında ölkədə mövcud olan vergi sistemi, vergitutmanın prinsipləri və formaları müstəsna əhəmiyyətə malikdir (Xodov, 2008). Azərbaycanda vergi sisteminin formalaşma prosesi bütöv bir sistem olmaqla özünə aşağıdakı istiqamətləri daxil edir.

Nəticə/ Conclusion

Bu baxımdan 2018-ci ildə Vergi Məcəlləsində edilən dəyişikliklər müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Qeyd etmək kifayətdir ki, 2018-ci ilin sentyabr ayında Vergi Məcəlləsində 201 müxtəlif düzəliş və redəktələr olunaraq tətbiq üçün qəbul olunmuşdur (Azərbaycan Qəzeti, 2018). Bu gün fiskal siyasətin mühüm elementi kimi ölkəmizdə qəbul olunmuş yeni strategiyaya uyğun olaraq əsas məsələ kimi vergi dərəcəsini artırmaq deyil, büdcə obyektini genişləndirmək, şəffaflığı artırmaq, büdcə və uçotdan yayınmanı minimuma endirmək, gizli iqtisadiyyatın rolunu kəskin azaldılması istiqamətində Azərbaycan dövləti çox sistemli, məntiqi və ardıcıl tədbirlər sistemi həyata keçirir.

Əlbəttə, fiskal siyasətin çox mühüm istiqaməti büdcə xərclərinin istiqamətlərinin optimallığının təmin edilməsi ilə bağlıdır. Hələ vaxtı ilə 1929-1933- cü ilin böhranından çıxışını öyrənərək Keyns təklif edirdi ki, büdcə xərclərinin multiplikator effekti nəzərə alınaraq istifadə olunmalıdır (Kəlbəyev, 2005). Hətta o, belə mərhələdə tələbi stimullaşdırmaq üçün büdcə kəsirinin artırılması yolunu da məqbul hesab edirdi. Bu müddəaların prinsiplərini nəzərə alaraq Azərbaycan dövləti büdcənin xərclərində investisiya xərcləri, sosial xərclər, müdafiə xərcləri, dövlət orqanlarının saxlanması xərcləri və sair məqsədlər arasında optimal nisbət yaratmağa çalışmışdır. Lakin, o da bir həqiqətdir ki, 2020-ci ilin oktyabrına qədər, torpaqlanmamız 20%-nin işğalı, bundan meydana gələn problemlər, eyni zamanda ölkəmizin ikinci Qarabağ müharibəsini qələbə ilə başa vuraraq işğal altında olan torpaqların azad edilməsi, azad olunmuş ərazilərdə bərpa işlərinin başlanması vəziyyətində olması büdcənin strukturunda həm hərbi xərclərin, həm də bərpa işlərinin aparılması xərclərinin böyük xüsusi çəkiyə malik olmasını obyektiv zərurətə çevirdi.

Bununla belə, Azərbaycanda büdcənin son illərdə təxminən 1/3 hissəsi sosial məqsədlərə yönəlir. Azərbaycan dövləti dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsinə baxmayaraq Neft Fondundan zəruri transfertlər etmək yolu ilə büdcənin tarazlılığını təmin edir. Doğrudur, son illərdə büdcədə müəyyən həddə büdcə kəsiri müşahidə olunur. Lakin bu iqtisadiyyat üçün hər hansı təhlükə yaratmır. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, biz son illərin büdcəsinin icrasını konkret təhlil etsək görəcəyik ki, dövlət öz üzərinə düşən öhdəliyi tam həcmdə yerinə yetirir.

Bütün deyilənlər bizə belə qəti qənaətə gəlməyə əsas verir ki, ölkəmizin dinamik və davamlı inkişafının təmin edilməsində sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsi gedişatında monetar və fiskal siyasətin optimal nisbətdə tətbiqi çox zəruridir. Bu eyni zamanda ölkəmizin iqtisadi, habelə maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsində həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Son vaxtlar ölkəmizdə yaradılmış iqtisadi potensial, normativ-hüquqi baza müvafiq olaraq yaxın gələcək üçün ölkəmizin pul-kredit siyasətinin dəyişən şəraitə və tələbə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsini obyektiv zəruriyyətə çevirir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat /References

- Alıyev İ., Ələsgərov A., Muradov A., (2010). Qloballaşma mühitində milli iqtisadi inkişaf modelin formalaşması və inkişaf problemləri, Bakı, Avropa nəşr.
- Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M.(2006), İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı, "Elm" nəşriyyatı.
- Azərbaycan Qəzeti (Dərc olunma tarixi: 22-12-2004, Nəşr nömrəsi: 296), Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 31-12-2004, Nəşr nömrəsi: 12, Maddə nömrəsi: 984), [İstinad tarixi: 27 May 2022].
- Azərbaycan Qəzeti (Dərc olunma tarixi: 22-12-2018, Nəşr nömrəsi: 289), Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu (Dərc olunma tarixi: 31-12-2018, Nəşr nömrəsi: 12, Maddə nömrəsi: 2498), [İstinad tarixi: 20 İyun 2022].
- Bayramov Ə.Ə.(1997) Regional iqtisadi integrasiya – nəzəriyyə və praktika, Bakı, Elm.
- Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. (2011) İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları Metodik vəsait, Bakı, "İqtisad Universiteti".
- Əliyev A. A., Şəkəraliyev A. Ş.(2002) "Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti". Bakı, "Elm" nəşriyyatı.
- Əliyev A.A. (2001) "Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqəsi". Bakı, "Ozan" nəşriyyatı, 275 s.

- Əliyev A.A., Sakaraliyev A.Ş., Dadaşov I.Ş. (2003) Dünya İqtisadiyyatı : Müasir dövrün problemləri, Bakı, "Elm" nəşriyyatı.
- Əliyev Ü.Q. (2008) Keçid dövrünün milli iqtisadi problemləri, Monoqrafiya, Bakı, Azərneşr, 190 s.
- Həsənov R. (2009) İqtisadi Siyasət: Metodologiya və praktika, Dərs vəsaiti, Bakı: "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı.
- Xodov L.Q.(2008). Vergilər və iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi: Dərs vəsaiti, Rus dilindən tərcümə, Bakı, İqtisad Universiteti.
- Kəlbəyev Y.A.(2005). Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri, Monoqrafiya, Bakı "Elm"..
- Novruzov R. M. (2017). "Neftin dünya bazar qiymətləri və ona təsir edən amillər sistemi: mövcud vəziyyət və perspektivlər", [İstinad tarixi: 5 İyun 2022].
- Rəsmi valyuta ehtiyatları (mln. USD), Mərkəzi Bankın rəsmi internet sahifəsi: https://www.cbar.az/infoblocks/money_reserve_us, [İstinad tarixi: 3 İyun 2022].

Основные средства денежно-кредитного регулирования и нормативная база его реализации

Вюгар Зейналлы

Кандидат философских наук по экономике,

Бакинский Государственный Университет;

Преподаватель Азербайджанского Государственного Экономического Университета

E-mail: vzeynalli.unec.edu@gmail.com

Резюме. Основное внимание в исследовании уделяется управлению экономикой страны, кредитному регулированию и изучению нормативно-правовой базы для его реализации. Используются такие методы исследования, как анализ и логическое обобщение исследовательской работы. В исследовании систематизированы принципы работы Центрального Банка, Министерства Экономики и Министерства Финансов. Кроме того, в исследовании были проанализированы как фискальная, так и денежно-кредитная политики. В обеспечении устойчивого развития научно-исследовательской политики выявлено развитие монетарной и фискальной политик в ходе регулирования финансового положения, кроме того, обоснованы перспективы, вытекающие из экономического анализа. Во время исследования трудность была только в получении и в поиске количественных данных. Практический эффект исследования заключается в дальнейшем укреплении денежно-кредитной политики в финансовой системе, ее развитии, инвестировании и установлении надежной экономической и финансовой устойчивости.

Ключевые слова: денежно-кредитная и фискальная политики, экономика, налоги, банковское дело, Джон Мейнард Кейнс, денежный мультипликатор, стратегические дорожные карты.